

Regioprogramma
Vrijheid
Achterhoek
en Liemers

Fietsroute 5

Oost Gelre - Berkelland
60 kilometer

Piloten en minderheden

Welkom bij deze fietsroute over oorlog en vrijheid in de omgeving van Oost Gelre en Berkelland. Deze route gaat langs belangrijke plekken die te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog en vrijheid. Deze route gaat onder meer in op de Pilotenlijn. Elke plek heeft zijn eigen verhaal. U start en eindigt bij het Glazen monument in Groenlo. Deze fietsroute is deel 5 van 5 fietsroutes. Deze routes vullen elkaar aan, maar zijn ook afzonderlijk af te leggen. Heel veel fietsplezier gewenst!

'Piloten en minderheden'

Oost Gelre - Berkelland

60 kilometer

- 1** De route start bij het Glazen Monument in Groenlo. **A**
- 2** Sla af naar de Lichtenvoordseweg. Steek de Rondweg over en sla linksaf naar de Oude Aaltenseweg.
- 3** Volg de weg ongeveer 1 km. Sla linksaf en steek de Europaweg over.
- 4** Sla direct rechtsaf naar het fietspad. Volg de weg circa 1,5 km en het AVOG's Crash Museum bevindt zich aan de linkerkant. **B**
- 5** Vervolg uw weg naar links en sla rechtsaf de Europaweg over. Volg de weg naar de Kloosterstraat.
- 6** Volg deze 1 km en sla linksaf om op de Kloosterstraat te blijven.
- 7** Steek het spoor over en sla rechtsaf naar de Bergstraat.
- 8** Sla aan het eind linksaf naar de Lieveolderweg. Sla linksaf de weg over naar de Hamelandweg om direct rechts te gaan naar de Oude Lieveolderweg. De locatie van voormalig Kamp Lieveelde bevindt zich direct links.
- 9** Volg de Oude Lieveolderweg gedurende circa 2 km tot deze overgaat in de Europaweg. Volg deze voor circa 1,5 km en buig linksaf om de Vlinderbrug over te steken.
- 10** Volg het fietspad naar rechts tot u over circa 1 km de Kerkhoflaan bereikt. Sla rechtsaf en volg voor circa 1,5 km.
- 11** Sla linksaf richting het Switbertushof en volg tot u de Esstraat bereikt. Sla op de Esstraat rechtsaf en ga rechtdoor op de rotonde.
- 12** Volg de Esstraat naar de Varsseveldseweg en volg voor ca 1 km. Sla linksaf naar het Klinkepad.
- 13** Volg tot u aan uw rechterzijde het monument Klein Engeland heeft bereikt. **C**
- 14** Sla rechtsaf richting de Dominee van Krevelenstraat. Volg deze tot u de Varsseveldseweg bereikt. Steek deze schuin naar rechts over naar de Bentinckstraat.
- 15** Volg de Bentinckstraat ca 1 km en sla linksaf naar de Zieuwentseweg. Steek de Europaweg over en sla rechtsaf naar de Lakendijk.
- 16** Volg de Lakendijk tot deze overgaat in de Boschlaan. Volg deze circa 3,5 km en sla rechtsaf naar de Nijkampsweg.
- 17** Steek het spoor over en sla linksaf naar de Veenweg.
- 18** Sla rechtsaf naar de Zieuwentseweg en ga rechtdoor op de rotonde. Ga na het watertje (de Slinge) linksaf en volg de Slinge.
- 19** Steek het water weer over en buig rechtsaf om het water te volgen over de Goormansslatweg.
- 20** Sla rechtsaf op de Peppelendijk om de Slinge weer over te steken en sla direct linksaf om de Slinge te volgen.
- 21** Steek bij de Waterdijk de Slinge nogmaals over en sla direct rechtsaf om de Slinge weer te volgen.
- 22** Volg deze ca 1,5 km tot u de Kooiveldlaan bereikt. Sla linksaf en vervolgens rechtsaf naar de Kaapdijk.
- 23** Volg de Kaapdijk voor ca 2,5 km en sla rechtsaf naar de Koergerweg. Voormalig werkkamp De Zomp bevond zich aan deze weg. **D**
- 24** Fiets verder op de Koergerweg en sla rechtsaf naar de Borculoseweg. Volg deze ca. 2 km.
- 25** Volg de weg naar de Ruurloseweg voor ca. 1,5 km.
- 26** Sla linksaf naar de rotonde en steek over om op de Ruurloseweg te blijven.
- 27** Volg de Ruurloseweg tot deze overgaat in de Hoflaan.
- 28** Volg circa 500 meter en sla linksaf naar de Hofstraat.
- 29** Volg de Hofstraat naar het Muraltplein en streek het water de Berkel over om op de Spoorstraat te komen.
- 30** Sla rechtsaf naar de Geesterse Binnenweg en volg deze weg tot deze de Oude Diepenheimseweg wordt. Volg circa. 1,5 km.
- 31** Sla rechtsaf naar de Needse Tolweg, het Vrijheidsbos bevindt zich direct rechts. **E**

- 32** Volg de Needse Tolweg voor ca. 1,5 km.
- 33** Sla linksaf naar de LF4 Midden - Nederlandroute/de Walemaatweg.
- 34** Boerderij Kottelenberg bevindt zich voor het oversteken van het water aan de rechterkant. **F**
- 35** Steek het water over en volg de Stobbesteeg circa 1,5 km.
- 36** Sla rechtsaf naar de G.L.Rutgersweg.
- 37** Ga op de rotonde rechtsaf naar de Borculoseweg.
- 38** Sla linksaf naar de Kisvelderweg. Volg deze circa 1 km.
- 39** Volg de Hoonteweg over het water en sla direct linksaf.
- 40** Volg tot het eind van de weg en sla rechtsaf naar de rotonde.
- 41** Ga rechtdoor op de rotonde naar de Eibergseweg en vervolg de weg naar de Needseweg circa 1,5 km tot u de Twenteroute bereikt. Steek de Twenteroute over en sla linksaf naar de Rietmolenseweg.
- 42** Neem de eerste afslag rechts naar de Oude Needseweg. Volg de weg circa 1 km en sla linksaf op de Haaksbergseweg.
- 43** Volg circa 1 km en sla rechtsaf naar de Slotmansweg. Sla linksaf naar de Posse om het Monument James te bereiken. **G**
- 44** Fiets terug op de Posse en sla linksaf om uw weg op de Slotmansweg te hervatten.

- 45** Sla aan het eind van de weg rechtsaf naar de Rekkense binnenweg.
- 46** Volg circa 1,5 km en sla linksaf op de Haaksbergseweg.
- 47** Sla rechtsaf naar de Grotestraat en direct weer linksaf naar de J.W. Hagemanstraat. Volg deze weg tot u de Groenloseweg bereikt.
- 48** Steek de Groenloseweg over. Het Oorlogsmonument Eibergen bevindt zich aan uw rechterkant. **H**
- 49** Sla linksaf naar de Groenloseweg.
- 50** Sla rechtsaf naar de Vogelenzangstraat.
- 51** Sla linksaf naar de Oude Spoorbaan (fietspad) en volg deze 2 km.
- 52** Steek de rotonde over en vervolg de weg naar de Oude Groenloseweg.
- 53** Steek bij de Kerkdijk de Twenteroute over en sla linksaf naar de Groenloseweg.
- 54** Volg deze en ga op de rotonde linksaf naar de Eibergseweg. Volg deze tot deze overloopt in de Oude Spoorbaan en de Parallelweg.
- 55** Sla rechtsaf naar het Laantje van Lasonder.
- 56** Houd direct links aan om deze te volgen en u bereikt uw begin- en eindlocatie, het Glazen Monument. **A**

Download route (GPX)
Open de route in een navigatie-app

Download

Glazen monument, Groenlo

Deze fietstocht begint in Groenlo, bij het Glazen monument voor de burger-slachtoffers van de gemeente Groenlo tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In de gemeente zijn meerdere monumenten om te herinneren aan de omgekomen slachtoffers van het oorlogsgeweld. Zo herinnert het Glazen monument aan de Winterswijkseweg in Groenlo, aan de omgekomen vervolgd en andere burgerslachtoffers waaronder 60 Joodse

burgers. Elk jaar wordt op 4 mei door het comité 4 en 5 mei Groenlo de Dodenherdenking bij dit monument gehouden.

Op het monument zijn verschillende teksten te lezen. Zo staat er in het groot: 'Aan den uitgang van ieder dal komt men in de ruimte en in het licht.', dat betekent dat er na forse tegenslagen, na dieptepunten, ook altijd weer ruimte is voor mooie momenten en hoop.

In de halve cirkel zijn de zestig namen te lezen van de Joodse burgers van Groenlo die omgekomen zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog.

AVOG's Crash Museum, Lievelede

Hier bent u bij het AVOG's Crash Museum, een museum dat de geschiedenis van luchtoorlog boven Nederland in de Tweede Wereldoorlog toont aan zijn bezoekers.

In het eerste jaar van de Tweede Wereldoorlog is er nog geen georganiseerde hulp voor neergestorte piloten. Overlevenden van gecrashte vliegtuigen of ontsnapte geallieerde piloten uit Duitse kampen zoeken zelf een toevlucht en klampen op goed geluk burgers aan.

Naarmate het verzet in de Achterhoek beter samenwerkt, vooral binnen de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers

(LO), ontstaat in Lichtenvoorde een goed georganiseerde pilotenhulp. Piloten krijgen boerenkleding in plaats van hun herkenbare uniformen en worden ondergebracht op veilige locaties. Vervolgens worden ze naar bevrijd gebied in het zuiden gebracht en kunnen zo naar Londen terugkeren.

Na het mislukken van Operatie Market Garden in 1944 is de route naar het zuiden afgesloten. Piloten kunnen niet langer ontsnappen en moeten tot de bevrijding onderduiken. Ondertussen bereidt het verzet zich in het geheim daarop voor met hulp van de piloten.

In het begin is pilotenhulp geen bewuste keuze. Piloten die in Lichtenvoorde aankomen, vragen direct om repatriëring. Enkele mannen en vrouwen bieden spontaan hulp, in de veronderstelling dat dit eenmalig is. Maar naarmate steeds meer Canadese en Franse piloten weten te ontsnappen en de geallieerden hun bombardementen op het Ruhrgebied opvoeren, groeit de behoefte aan hulp. De groep pilotenhulpers in Lichtenvoorde breidt zich uiteindelijk uit tot ongeveer tien personen.

Monument Klein Engeland, Lichtenvoorde

Tijdens de Tweede Wereldoorlog voeren tienduizenden geallieerde vliegtuigen hun missies uit via het luchtruim boven de Achterhoek. In de grensstreek en de Achterhoek storten honderden toestellen neer. Vanuit het gebied tussen de Achterhoek, Hengelo en Raalte (Overijssel) helpt het verzet bemanningsleden van neergestorte vliegtuigen en gevluchte krijgsgevangenen op hun weg naar de vrijheid.

Via het verzet worden ze naar Lichtenvoorde gebracht waar ze via de zogenoemde Pilotenlijn onderduikadressen, voedsel en nieuwe kleding krijgen. Zodra de situatie veilig genoeg is, worden ze verder geleid door bezet gebied, via Zuid-Limburg en Noord-Brabant, naar België en uiteindelijk bevrijd gebied. De cruciale rol van Lichtenvoorde binnen deze ontsnapingsroute leverde het dorp de bijnaam 'Klein Engeland' op.

Inwoners van de regio ervaren de toenemende oorlogsactiviteiten in het luchtruim, zo ook Dina Geurink-Wisselink. In september 1944 werkt ze met haar vier kindjes op het aardappelland bij de boerderij in Lichtenvoorde (zie foto hiernaast). Ze kijkt omhoog naar de zwerm geallieerde vliegtuigen die overvliegt richting Duitsland. Dat gaat dag en nacht zo door in die tijd. Ook op de boerderij van de familie Geurink zijn er onderduikers verborgen, naast drie Joodse jonge mannen, een Arbeitseinsatzweigeraar, ook een Russische piloot die vanuit een gecrasht vliegtuig de grens over is gevluht. En natuurlijk moet Willem Geurink ook zelf onderduiken.

D

Joods werkkamp De Zomp, Ruurlo

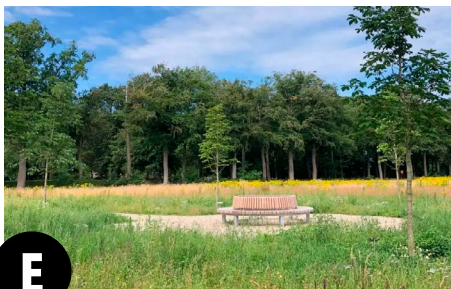
Hier, net buiten Ruurlo aan de Koergerweg, ligt tijdens de Tweede Wereldoorlog het Joodse werkkamp 'De Zomp'. Het kamp bestaat uit twee barakken en is in de jaren dertig door de overheid opgezet als onderkomen voor werklozen binnen de werkverschaffing.

In 1942 verandert dit. Het naziregime gaat dit kamp (en soortgelijke werkkampen) gebruiken om Joodse mannen onder dwang aan het werk te zetten. In Ruurlo voeren de dwangarbeiders werkzaamheden uit zoals het kappen van dennenbomen, het graven van sloten in de

bossen langs de Zelhemseweg en de Hengeloseweg, en het verbeteren van de waterafvoer van het riviertje de Slinge. Gedurende het jaar wordt het regime steeds strenger.

Al snel verandert de situatie weer, als in de nacht van 2 op 3 oktober 1942 de Duitse Ordnungspolizei het kamp omsingelt. De volgende ochtend worden de Joodse mannen via het station in Ruurlo naar Westerbork vervoerd. Vandaar volgt al snel deportatie naar de vernietigingskampen in Oost-Europa. Het grootste deel van de ruim 100 Joodse mannen uit kamp De Zomp wordt daar vermoord. Slechts een paar keren terug.

E

Vrijheidsbos, Geesteren

Hier, in het buitengebied van Geesteren, is het Vrijheidsbos te vinden. Elke boom kent zijn eigen bijzondere, soms ook trieste verhalen.

Zo ook het verhaal van de familie Meijers, een heel gewoon Geesterens gezin dat in het centrum van het dorp woont. Het is het enige Joodse gezin van Geesteren tijdens de Tweede Wereldoorlog. De familie bestaat uit vader Bernard, moeder Eva, dochter Sofia en zoons Manuel, Philip Levie en Henri. Allen zijn ze heel betrokken bij het dorpsleven. In 2020 wordt bekend dat de familie Meijers tijdens de Tweede Wereldoorlog korte tijd ondergedoken heeft gezeten. De familie verschuilt zich dan in een afgelegen kippenhok op het erf van een boerderij.

Het onderduiken is bijzonder gevaarlijk en brengt grote risico's met zich mee. Vader Bernard wil niet dat zij anderen in gevaar brengen. Hoewel ze overwegen om zich afzonderlijk te verbergen, besluiten ze toch samen te blijven en keren ze terug naar hun huis aan de Esweg. Begin oktober 1942 vindt er een razzia plaats in Borculo. Jan Karssenbarg, een plaatselijke inwoner, ziet dit gebeuren en waarschuwt de familie Meijers. Ondanks de waarschuwing zegt Bernard: "Wij hebben niemand kwaad gedaan, wij zijn eerlijke mensen. Waarom zouden wij moeten onderduiken?" Diezelfde namiddag worden zij door de Duitsers opgepakt.

Op 3 oktober 1942 komt de familie Meijers aan in kamp Westerbork. Slechts enkele dagen later, op 9 oktober, gaan ze op transport naar Auschwitz. Bij aankomst op 12 oktober 1942 worden Bernard, Eva en Sofia vermoord. Manuel, Philip Levie en Henri moeten nog enkele maanden dwangarbeid verrichten, maar sterven uiteindelijk op 31 januari 1943.

Familie Meijers

F

Boerderij Kottelenberg, Noordijk

U bent hier in het buitengebied van Noordijk, dichtbij een boerderij. Hier speelt het verhaal van Istvan Balint, een Palestina pionier, die in Twente terecht komt en daar in contact komt met Nederlandse zionistische jongeren. Daar ontmoet hij Mien Zion uit Eibergen. Ze worden verliefd, verloven zich en op 24 augustus 1942 gaan ze in ondertrouw.

Maar wat daarna gebeurt, is vreselijk. Kort na hun ondertrouw moeten Mien en Istvan onderduiken. Mien vindt een veilige plek bij dominee Koers, de verzetsman en religieuze leider in Eibergen. Istvan krijgt onderdak bij de familie Kottelenberg in Neede, samen met Miens broer Juul. Vanaf januari 1943 komen ook Miens zus Johanna en haar pasgeboren baby Max bij hen op de boerderij.

Ze proberen daar te overleven, in stilte en angst. Op 28 maart 1943 slaat het noodlot toe. Er wordt verraad gepleegd. Tijdens de razzia op de boerderij van Kottelenberg duiken Istvan en Juul snel weg in een tunnel onder de keukentafel, die helemaal doorloopt naar het kippenhok. Maar als Johanna en haar baby Max worden ontdekt, vinden de Duitsers ook de tunnel. Ze schieten erin, en Istvan heeft geen andere keuze dan zich over te geven. Juul, die dieper in de tunnel zit, weet te ontsnappen. Samen met zijn zussen Mien en Frieda, vindt hij na veel omwegen een veilige plek bij de familie Mateman in Eibergen.

Istvan, Johanna en de kleine Max worden naar het politiebureau in Neede gebracht. Daar worden ze geregistreerd, alsof ze slechts namen op papier zijn. De echtgenote van dominee Meima probeert wanhopig baby Max vrij te krijgen, maar de politieagent zegt: *"Er zijn drie Joden binnen-gebracht. Ik kan niet zomaar twee Joden over-*

dragen aan de Duitsers." Zelfs een baby vindt hier geen genade.

Vanuit Neede worden ze naar Westerbork gestuurd. Ze komen in de strafbarak terecht en op de eerstvolgende dinsdag gaan ze op transport naar Sobibor. Daar, op 13 april 1943, eindigt hun leven. Een jonge man, een moeder, en haar twee maanden oude baby.

Istvan Balint

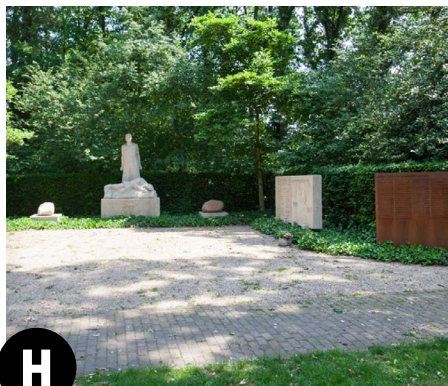
Monument James, Eibergen

Aan het einde van de oorlog vindt in de Eibergse buurtschap Mallem een wapen-dropping plaats met de codenaam James. In de laatste week voor de bevrijding speelt zich hier een uiterst spannende en gevaarlijke gebeurtenis af.

Op 27 maart 1945 worden wapens gedropt voor het Strijdend Gedeelte van de NBS, bestemd voor de Enschedese en Haaksbergse Ondergrondse in gewest Twente. De dropping vindt plaats op nog geen anderhalve kilometer van een Duitse uitkijkpost bij de watertoren. Net op het juiste moment trekt plotseling een dichte mist op, waardoor het zicht vanaf de

watertoren wordt belemmerd. Twee keer cirkelt een zware bommenwerper over het gebied en laat containers aan gekleurde parachutes neerkomen.

Het transport van de containers verloopt moeizaam en het wissen van sporen blijkt een lastige klus. De grootste schrik komt later die ochtend, als een nietsvermoedende voorbijganger iets verdachts achter een bosje ontdekt en de Duitse autoriteiten waarschuwt. Het blijkt een container te zijn met onder meer radio-apparatuur. Gelukkig hebben de Duitsers in de laatste dagen van de oorlog andere zorgen, waardoor de ontdekking zonder ernstige gevolgen blijft.

Oorlogsmonument, Eibergen

Dit is het oorlogsmonument van Eibergen, een dorp dat in de Tweede Wereldoorlog te maken krijgt met een razzia. Sommige dappere bewoners steken de Joodse inwoners van de plaats een helpende hand toe. Zo ook Gerrie Langenberg.

Wat bijna niemand weet, zelfs haar eigen ouders en haar gezin met twee kleine kinderen niet, is dat ze haar leven op het spel zet door joodse onderduikers in haar woning in Eibergen onderdak te bieden.

"Ik praatte met de Duitsers alsof ik zelf een NSB'er was. Ik zocht met opzet contact met ze.

Puur om erachter te komen wanneer er weer razzia's waren en er gevaar dreigde", aldus Gerrie Langenberg in De Gelderlander, 2009.

Op de zolders van de dubbele woning aan de Groenloseweg (huidige Twenteroute) is een schuilplaats ingericht. *"Er lagen matrassen, er stond een emmer met oude kranten als toilet en we hadden de dakpannen iets opgetild om wat daglicht binnen te laten."*

De onderduikers Ari a' Cohen en Gracia Legerman malen niet om de Spartaanse leefomstandigheden. *"We waren al lang blij dat we een onderduikadres hadden."* Hun familie heeft minder geluk. Vader, moeder, het broertje van Ari, niemand keerde terug uit de Duitse vernietigingskampen.

Huis van Langenberg

Onderduikers in huis betekent altijd alert zijn, slecht slapen en vooral oppassen. *"Want je kon niemand vertrouwen. Ik kookte twee keer per dag, want er kon zomaar iemand binnenkomen in de keuken. En als die zag dat ik voor zeven mensen kookte, zou dat opvallen. Wassen? Dat deden we 's nachts bij kaarslicht. Kleren wassen moest ook stiekem. Geld was er niet, een broer van mij werkte bij de kruidenier en stopte ons soms wat toe."*

Een medaille? Die heeft Gerrie Langenberg nooit gehad. Het typeert de bescheiden Eibergse vrouw, die 'niet zo nodig in de krant hoeft'. *"Ach, ik deed gewoon wat ik moest doen!"* (Bron: De Gelderlander 2009)

Glazen Monument, Groenlo

Dit is het einde van deze fietsroute met een verzameling aan verhalen rondom oorlog en vrijheid in deze regio. Het is belangrijk dat we de verhalen niet vergeten.

De fietsroute is een aanvulling op het Vrijheidskwartet, een initiatief vanuit het Regioprogramma Vrijheid Achterhoek en Liemers. Meer informatie over de andere vier routes en het Vrijheidskwartet kunt u vinden op de site van het Nationaal Onderduikmuseum.

Ontdek het Nationaal
Onderduikmuseum

Regioprogramma Vrijheid Achterhoek en Liemers

Ook benieuwd naar de vier andere fietsroutes uit deze serie? Deze routes vullen elkaar aan, maar zijn ook afzonderlijk af te leggen.

**Bekijk alles over de
Vrijheidsroute**

**GRENSLAND
GRENZLAND**

GELDERLAND
in VRIJHEID

Een kwartet met betekenis

Het Vrijheidskwartet is meer dan een spel; het is een verbinding van verhalen, monumenten en gebeurtenissen die een belangrijke rol hebben gespeeld in de Tweede Wereldoorlog. Dankzij de input van de gemeenten worden lokale herinneringen en thema's op een toegankelijke manier gedeeld.

Het kwartet is
ondersteund door de
Provincie Gelderland.

Het kwartet is verkrijgbaar in het Nationaal Onderduikmuseum.

**De fietsroutes Vrijheid zijn
gerealiseerd vanuit het
Programma Vrijheid Achterhoek
en Liemers, met ondersteuning
door de provincie Gelderland.**

Deelnemende gemeenten:

Aalten, Berkelland, Bronckhorst,
Doetinchem, Duiven,
Montferland, Oost Gelre,
Oude IJsselstreek, Westervoort,
Winterswijk en Zevenaar, in
samenwerking met de Duitse
grensstreek.

Team Vrijheid

Tekst fietsroutes: Lasse Wenting
Redactie: Gerda Brethouwer,
Aileen Temming en Miriam Szalata
Vormgeving: Ben Lammers

Meer informatie:

info@onderduikmuseum.nl
telefoon: 0543 47 17 97

**nationaal
onderduikmuseum**